

VROUWEN IN DE INBURGERING

cijfers, feiten en beleidsopties

E-QUALITY

Colofon

© E-Quality, Den Haag, december 2003

Research: Soula Notos

Tekst: Soula Notos en Sabine Kraus

Tekstredactie: Agnes Jansen

Foto's: Mieke Schlaman, Den Haag

Vormgeving: SA&R, Utrecht

Druk: ACI offsetdrukkerij, Amsterdam

E-Quality, experts in gender en etniciteit

Laan Copes van Cattenburgh 71, 2585 EW Den Haag

Postbus 85808, 2508 CM Den Haag

[T] 070-3659777

[F] 070-3469047

[E] info@e-quality.nl

[W] <http://www.e-quality.nl>

E-Quality, experts in gender en etniciteit, is een onafhankelijk expertisecentrum op het gebied van vrouwenemancipatie in de multiculturele samenleving.

Alle rechten voorbehouden. Het is toegestaan delen van deze publicatie over te nemen, mits dat gebeurt met bronvermelding. Exemplaren van deze publicatie kunnen worden besteld bij E-Quality.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1 Wetten, regelingen en aangekondigd beleid	7
1a <i>Huidige wetgeving</i>	7
1b <i>Aangekondigd beleid</i>	8
2. Cijfers en feiten vrouwelijke inburgeraars	11
2a <i>Demografische gegevens</i>	11
2b <i>Bereik</i>	13
2c <i>Uitval en verzuim</i>	14
2d <i>Eindniveau en doorgeleiding</i>	18
3. Aandachtspunten voor beleid gericht op vrouwen in de inburgering	21
4. Mogelijke gevolgen voor vrouwen van aangekondigd inburgeringsbeleid	27
Literatuur	31

Inleiding

Inburgering wordt door de overheid als belangrijke eerste stap in het integratieproces gezien. Na bijna tien jaar experimenteren met regelingen en projecten voor nieuwkomers kwam in 1998 de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) tot stand. Inmiddels krijgt inburgering een steeds meer verplichtend karakter voor verschillende groepen nieuwkomers én oudkomers. Zo zullen er in het nieuwe inburgeringsstelsel meer consequenties verbonden worden aan het succesvol afsluiten van de inburgering. Toelating en verblijfsstatus zullen verbonden worden aan het behalen van een nader in te vullen inburgeringsexamen. Ook zal de nieuwkomer de kosten voor inburgering zelf moeten betalen. Door de verschillende posities die mannen en vrouwen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt innemen, zullen deze maatregelen genderspecifieke gevolgen hebben. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat er seksegerelateerde redenen zijn voor uitval en verzuim bij inburgering. Een recent overzicht van de positie van vrouwen in de inburgering is er tot op heden niet. E-Quality zet daarom in deze publicatie de cijfers en feiten op een rij.

De positie van vrouwen uit etnische minderheden staat in de belangstelling van de overheid. Dit blijkt onder andere uit de oprichting van de commissie PaVEM (Participatie van vrouwen uit etnische minderheden) onder leiding van Paul Rosenmöller, en uit het *Plan van aanpak emancipatie en integratie van allochtone meisjes en vrouwen* dat minister Verdonk en minister De Geus in oktober 2003 naar de Tweede Kamer hebben gestuurd. Tevens zal over de positie van zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwen (zmv-vrouwen) in het kader van het Europese voorzitterschap in 2004 een ministeriële conferentie worden gehouden.¹ De Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid (commissie-Blok) heeft het thema emancipatie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden eveneens specifiek in haar onderzoek meegenomen.

Specifiek op het gebied van inburgering is ook een aantal initiatieven te noemen die zich op vrouwen-emancipatie richten. Zo gaat Transact² in samenwerking met Scala³ methodieken ontwikkelen om seksueel en huiselijk geweld bespreekbaar te maken in de inburgering. Scala is zelf ook bezig met het ontwikkelen van verschillende projecten die de positie van vrouwen tijdens en na de inburgering moeten verstevigen. De Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE) van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft met haar themasubsidie 'Integratie, rechten en veiligheid' het belang van vrouwen binnen inburgering aangegeven. Verschillende regionale opleidingscentra (ROC's) zijn –naast hun bereidheid om in pilotprojecten plaats te nemen– bezig met het verhogen van het bereik van vrouwen en het behouden van vrouwen in de inburgeringstrajecten.

De afgelopen jaren zijn diverse onderzoeken, verslagen en monitors verschenen die verschillende aspecten van de inburgeringsketen belichten. Daarbij wordt steeds vaker gekeken naar sekseverschillen. Helaas gaat het daarbij meestal om globale gegevens. Op een meer gedetailleerd niveau ontbreekt de uitsplitsing naar sekse vaak.⁴

E-Quality wil in het navolgende de gegevens die op dit moment bekend zijn over vrouwelijke inburgeraars inventariseren, om een beeld te schetsen van vrouwen in de inburgering. Daarnaast wordt een blik geworpen op de specifieke gevolgen die voor vrouwen te verwachten zijn rond het aangekondigde nieuwe inburgeringsbeleid. Centraal staan daarbij de vragen: wat zijn de genderspecifieke⁵ gevolgen van het huidige en voorgenomen inburgeringsbeleid voor vrouwen? En op welke manier kunnen meer vrouwen succesvol inburgeren?

Deze publicatie is met name bedoeld voor politici en beleidsmakers van de lokale en landelijke overheid die verantwoordelijk zijn voor het beleid en de uitvoering van inburgering, en voor andere actoren in het inburgeringsveld.

Noten

- 1 Begroting Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 2004, 16 september 2003, p. 128.
- 2 Landelijk expertisecentrum seksespecifieke zorg en seksueel geweld.
- 3 Expertisecentrum op het gebied van emancipatie van vrouwen in Rotterdam.
- 4 Zie bijvoorbeeld pagina 15 over de uitval van oudkomers.
- 5 Gender verwijst behalve naar biologische sekseverschillen vooral naar de invulling die in de samenleving wordt gegeven aan mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Wetten, regelingen en aangekondigd beleid

1a Huidige wetgeving

WET INBURGERING NIEUWKOMERS (WIN) 1998¹

Sinds de invoering van de WIN in 1998 is iedere nieuwkomer van buiten de EU verplicht een inburgeringstraject te volgen. Op grond van het inburgeringsonderzoek dat binnen vier maanden na vestiging in Nederland wordt gedaan, krijgt de nieuwkomer een inburgeringstraject aangeboden, dat bestaat uit (onderdelen van):

1. Een educatief programma van gemiddeld 600 uren Nederlands, Maatschappijoriëntatie en Beroepenoriëntatie, afgesloten met een toets. De toets behoort binnen een jaar na inschrijving bij de educatieve instelling te worden afgenomen;
2. Maatschappelijke begeleiding;
3. Doorgeleiding naar vervolg(beroeps-)onderwijs of arbeidsvoorziening (werk). Sinds enkele jaren is er ook sprake van doorgeleiding naar opvoedingsactiviteiten of naar sociale activering (bijvoorbeeld vrijwilligerswerk);
4. Trajectbegeleiding gedurende het gehele inburgeringsprogramma.

Binnen 6 maanden na het afleggen van de toets (zie 1) wordt het inburgeringsprogramma als voltooid beschouwd.

REGELINGEN OUDKOMERS²

Tot op dit moment ontvangen 54 gemeenten op basis van verschillende regelingen een rijksbijdrage om een lokaal inburgeringsbeleid voor oudkomers te ontwikkelen en uit te voeren. Het gaat hier om regelingen voor:

- de 25 gemeenten van het Grote Stedenbeleid (G25);
- voor 17 gemeenten met meer dan 7% etnische minderheden op een totale bevolking van meer dan 60.000 (G17);
- voor 12 gemeenten met meer dan 7% etnische minderheden op een totale bevolking van meer dan 18.000 (G12).

En een aanvullende regeling, waarmee voor deze gemeenten extra geld beschikbaar werd gesteld. In deze 54 gemeenten (tezamen G54 genoemd) woont in totaal bijna 80% van de etnische minderheden in Nederland. Voor de overige Nederlandse gemeenten geldt de Regeling Inburgering Oudkomers (niet-G54).

Oudkomers zijn nog niet verplicht in te burgeren, maar gemeenten zijn vanaf 1 juli 2002 wel verplicht een overeenkomst (in de vorm van een contract of brief) te sluiten met de oudkomer die een inburgeringstraject gaat volgen. Daarin staat naast het begin- en na te streven eindniveau, het programma en de lestijden, ook vermeld wat de gevolgen van het niet-nakomen van de overeenkomst door de oudkomer (én gemeente) zijn. Iedere gemeente heeft de ruimte voor een eigen gemeentelijk beleid, ook met betrekking tot het wel of niet nakomen van de afspraken tussen oudkomer en gemeente.

OVER WIE GAAT HET

Nieuwkomers

Nieuwkomers zijn mensen boven de achttien jaar (en 16- en 17-jarigen voor zover zij niet of partieel leerplichtig zijn), die zich voor het eerst en voor lange tijd in Nederland vestigen. Dit is de doelgroep van het inburgeringsbeleid, bestaande uit:

- volgmigranten (ook wel de traditionele nieuwkomers/migrantennieuwkomers genoemd: dit zijn de gezinsherenigers en de gezinsvormers);
- statushouders (bij de inwerkingtreding van de WIN vreemdelingen met een permanente verblijfsvergunning, vluchtelingen met A-status of vergunning tot verblijf; sinds de Vreemdelingenwet 2000³ vreemdelingen met een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd⁴);
- nieuwkomers uit de Antillen of Aruba (Nederlandse nieuwkomers).

Uitgezonderd van het inburgeringsbeleid zijn diegenen die tijdelijk in Nederland willen verblijven, bijvoorbeeld in verband met studie, tijdelijk werk, au pair, stage en bij een verblijf korter dan een jaar, en degenen die op grond van verdragen niet kunnen worden verplicht aan een inburgeringsprogramma deel te nemen. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor mensen die uit landen van de Europese Unie komen en diplomatieke ambtenaren. Per 1 januari 2002 vallen ook geestelijke bedienaren onder de WIN.⁵ Naast het reguliere inburgeringstraject in hun eigen woonplaats volgen ze ook het voor hen ontwikkeld specifiek curriculum, via een centrale cursus aangeboden door Kontakt der Continenten te Soesterberg.

Oudkomers

Oudkomers zijn immigranten die buiten Nederland zijn geboren, legaal in Nederland verblijven anders dan voor een tijdelijk doel en die niet WIN-plichtig zijn. Het oudkomersbeleid richt zich op degenen die het Nederlands onvoldoende beheersen en onvoldoende kennis hebben van de Nederlandse samenleving. Het beleid richt zich nu vooral op de werkzoekenden en opvoeders. Oudkomers zijn vooralsnog niet verplicht in te burgeren. Echter, oudkomers die afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering komen in aanmerking voor een reïntegratietraject. Dit traject kan samenvallen met een inburgeringscursus of elementen daaruit bevatten. Het reïntegratietraject heeft een verplichtend karakter.⁶ Het halen van het inburgeringsexamen is nog niet verplicht, hetgeen wel het voornemen van het kabinet is.

1b Aangekondigd beleid

HOOFDLIJNENAKKOORD⁷

- Iedere nieuwkomer die op vrijwillige basis naar Nederland komt en valt onder de doelgroepen van de WIN, moet eerst in eigen land Nederlands op basisniveau leren als voorwaarde voor toelating.
- Nader af te bakenen groepen oudkomers, in ieder geval zij die het Nederlands onvoldoende beheersen en afhankelijk zijn van een uitkering, moeten alsnog een inburgeringsexamen halen.
- Asielzoekers krijgen pas een definitieve verblijfsstatus na het halen van het examen.
- Het cursusaanbod wordt vrijgegeven en een opleiding dient op eigen kosten te worden gevolgd. Als stimulans voor het volgen van een opleiding geeft de overheid aan oudkomers en statushouders een gemaximeerde vergoeding voor de gemaakte opleidingskosten, na het behalen van een door de overheid gereguleerd staatsexamen.

BEGROTING JUSTITIE 2004⁸

- Basiskennis Nederlands als voorwaarde voor toelating voor vrijwillige nieuwkomers (realisatiemoment 2004). Immigranten die zich permanent in Nederland vestigen dienen aantoonbaar te beschikken over de kennis en vaardigheden die nodig zijn voor een zelfstandig bestaan.
- Behalen van het inburgeringsexamen als voorwaarde voor het verkrijgen van een permanente status (regulier en asiel) (realisatiemoment 2005).
- De kosten voor de inburgering worden gedragen door de nieuwkomers en de oudkomers zelf. Na het succesvol afleggen van het inburgeringsexamen ontvangt de migrant een gemaximeerde vergoeding.
- Oudkomers met een uitkering die het Nederlands onvoldoende beheersen moeten een inburgeringsexamen halen op straffe van korting van de uitkering.
- Het aanbod van inburgeringscursussen wordt vrijgegeven.

NIEUWE WET INBURGERING

Op grond van de evaluatie van de WIN is besloten dat er een traject van wetswijziging wordt gestart onder leiding van de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie.⁹

Het proces naar de nieuwe Wet inburgering wordt in fasen opgedeeld. Nog in 2003 zal de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie een wijziging van de WIN en de Vreemdelingenwet in procedure brengen, waarmee op korte termijn al een aantal maatregelen getroffen kan worden. Het gaat om:¹⁰

- Toetsing in het land van herkomst: gezinsvormers en gezinsherenigers dienen voor toelating tot Nederland de basistoets in het herkomstland te halen. De migranten dienen Nederlands op basisniveau te spreken en enige kennis van de Nederlandse samenleving te hebben.
- Het opheffen van de gedwongen winkelnering bij ROC's voor inburgering van nieuwkomers.
- Het afrekenen van gemeenten op de output van inburgering, dat wil zeggen de afgeronde inburgeringstrajecten.

De volgende maatregelen zullen eerst nog verder uitgewerkt worden in een nieuwe Wet inburgering die voor de zomer van 2004 in procedure zal worden gebracht:¹¹

- Toetsing in Nederland: het behalen van een nader vorm te geven inburgeringsexamen is een van de voorwaarden voor het verkrijgen van een vergunning tot verblijf voor onbepaalde tijd.¹²
- Het behalen van het inburgeringsexamen wordt een van de voorwaarden voor een verblijfsstatus voor onbepaalde tijd voor asielzoekers.
- De inburgeringscursus wordt door de nieuwkomers en oudkomers op eigen kosten gevolgd. Nieuwkomers en oudkomers die het vereiste niveau van inburgering hebben gehaald, kunnen in aanmerking komen voor een gemaximeerde vergoeding.

Oudkomers die het Nederlands onvoldoende beheersen en die een uitkering hebben worden verplicht in te burgeren en kunnen anders met een sanctie op de uitkering te maken krijgen.

Noten

- 1 Wet inburgering nieuwkomers, Staatsblad 1998, nr. 261, 12 mei 1998; www.inburgernet.nl.
- 2 Bron: www.inburgernet.nl.
- 3 De Vreemdelingenwet 2000 is per 1 april 2001 in werking getreden.
- 4 Interdepartementaal Beleidsonderzoek Inburgering, p. 16.
- 5 Bronnen: Wet inburgering nieuwkomers: Identificatie van nieuwkomers (ministerie van BZK); www.inburgernet.nl.
- 6 De beleidsbasis voor het sanctiebeleid in geval van verzuim en uitval bij oudkomers wordt gelegd door de Wet boeten, maatregelen en terug – en invordering sociale zekerheid (Wet van 25 april 1996). In geval van nieuwkomers is dat het Boetebesluit inburgering nieuwkomers van 28 mei 1998.
- 7 Kabinet-Balkenende II, Hoofddlijnenakkoord, 16 mei 2003.
- 8 Ministerie van Justitie, Begroting Justitie 2004.
- 9 Jaarverslag van het Ministerie van VWS, 28 880, nr. 34, 21 mei 2003.
- 10 Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003, Tweede Kamer vergaderjaar 2003-2004, 29 203 nr.1, p. 16-17.
- 11 Idem, p. 17.
- 12 "Om vast te kunnen stellen welk niveau noodzakelijk is om hier zelfstandig een bestaan te kunnen opbouwen en actief te kunnen participeren aan het maatschappelijk leven, wordt een brede maatschappelijke commissie ingesteld." (idem, p. 16).

2

Cijfers en feiten vrouwelijke inburgeraars

2a Demografische gegevens

NIEUWKOMERS

Een grote meerderheid van de nieuwkomers is tussen de 17 en 35 jaar.¹ De vrouwelijke nieuwkomers zijn jonger dan de mannelijke nieuwkomers: vrouwen zijn gemiddeld 29 jaar, mannen 31 jaar.² De vrouwelijke nieuwkomers komen vaker dan mannen voor gezinsvorming of -hereniging. Onder de mannelijke nieuwkomers bevinden zich verhoudingsgewijs meer vluchtelingen, zoals onderstaande tabel laat zien.³

Categorie Nieuwkomers	Vrouw	Man
<i>Vluchteling</i>	12,6	24,0
<i>Migrant</i>	70,9	59,6
<i>Nederlandse nieuwkomer</i>	16,4	16,4
Totaal (n)	554	379

Bron: Regioplan, maart 2002 (tabel 3.4).

In samenhang met het vorige zijn de vrouwelijke nieuwkomers vaker samenwonend of gehuwd, de mannelijke nieuwkomers zijn vaker alleenstaand of inwonend.⁴

Gezinssituatie	Vrouw	Man
<i>Alleenstaand</i>	15,2	20,7
<i>Samenwonend of gehuwd</i>	75,1	66,0
<i>Inwonend bij familie/ vrienden</i>	9,7	13,3
Totaal (n)	547	347

Bron: Regioplan, maart 2002 (tabel 3.5).

Uit onderstaande tabel blijkt dat vrouwen (zij het niet in extreme mate) oververtegenwoordigd zijn bij enerzijds de groep zonder opleiding of met alleen basisonderwijs, anderzijds de groep met een opleiding op hbo/wo-niveau.

Opleiding	Vrouw	Man
Geen	6,2	5,2
Basisonderwijs	24,0	22,3
Mavo/Lbo	24,6	33,6
Havo/vwo/ mbo	25,9	25,4
Hbo/wo	19,4	13,8
Totaal (n)	501	327

Bron: Regioplan, 2002 (tabel 3.6).

OUDKOMERS

Volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) bevinden zich 464.000 oudkomers (in dit geval eerste-generatie allochtonen) in een achterstandspositie: ze zijn laag opgeleid, spreken slecht Nederlands en zijn relatief vaak afhankelijk van een uitkering.⁵ Hieronder zijn 242.900 vrouwen (52,3%).

Van de oudkomers die bezig zijn met inburgeren is het aantal opvoeders groter dan het aantal werklozen.⁶

Van de oudkomers die in de tweede helft van 2002 met een inburgeringscursus zijn begonnen was ruim 80% vrouw.

Starters in 1e helft 2002 (n = 7300)

	Opvoeders	Werklozen	Totaal
<i>Vrouw</i>	94%	64%	81%
<i>Turks/Marokkaans</i>	67%	36%	54%
<i>Jonger dan 40 jaar</i>	66%*	60%*	65%
Totaal	55%*	45%*	

Bron: 5^e voortgangsrapportage GPIO, 29 augustus 2003 (p. 6).

*cijfers over de eerste helft van 2002, geen cijfer over tweede helft beschikbaar.

De aard van het inburgeringsprogramma verschilt. De meeste werklozen krijgen NT2 (Nederlands als tweede taal), gecombineerd met arbeidsmarktgerichte activiteiten of sociale activering. De meeste opvoeders krijgen NT2, gecombineerd met opvoeding/gezondheid of maatschappelijke oriëntatie.⁷

2b Bereik

NIEUWKOMERS

Regioplan constateert dat het bereiken van nieuwkomers over het algemeen niet op grote knelpunten stuit. Een overgrote meerderheid wordt bereikt voor deelname aan het inburgeringsonderzoek. Er zijn geen verschillen tussen wel en niet bereikte nieuwkomers naar geslacht. Wel worden Nederlandse nieuwkomers (remigranten) in iets mindere mate bereikt dan niet-Nederlandse migranten, en worden vluchtelingen iets minder goed bereikt dan overige migranten.⁸

OUDKOMERS

Via de gegevens van de gemeentelijke basisadministratie (GBA) en de Sociale Dienst wordt door de meeste gemeenten informatie verkregen over het potentiële aantal oudkomers.⁹

Gemeenten bereiken oudkomers via veel verschillende kanalen: basisonderwijs, de brede school, consultatiebureaus, zelforganisaties van minderheden, welzijnsinstellingen, voorlichtingsbijeenkomsten, huisbezoek op basis van adressenbestand, via de Sociale Dienst en Sociale Zaken, media, sleutelfiguren en intermediairs. Een andere manier van gemeenten om het bereik onder oudkomers te verhogen is het verbeteren van het aanbod.¹⁰

Redenen waarom nieuwkomers niet op tijd starten met een educatief programma volgens de respondenten van de ROC's

Redenen	Aantallen (absoluut)
Organisatorische redenen	
<i>Kinderopvang</i>	19
<i>Beperkt aantal instroommomenten vanwege omvang groep (analfabeten, vrouwengroepen, avondgroepen)</i>	9
<i>Vakanties</i>	7
<i>Late melding nieuwkomers door Bureau Nieuwkomers/ procesfoutjes</i>	5
Redenen aan de kant van de nieuwkomer	
<i>Nieuwkomers die zich te laat melden/zich niet aan de afspraak houden/niet gemotiveerd zijn</i>	8
<i>Zwangerschap, medische problemen</i>	3
<i>Vinden van werk</i>	1
Totaal (n)	34

Bron: Regioplan, 2002 (tabel 4.1).

WACHTLIJSTEN

Niet iedereen die bereikt wordt en wil deelnemen, kan ook daadwerkelijk gaan deelnemen. Per 1 december 2002 stonden er 8759 oudkomers op de wachtlijst.¹¹ De meesten stonden ingeschreven bij ROC's in de vier grote steden (Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht).

Naast de wachtlijst voor de inburgering zelf, is de wachtlijst voor kinderopvang een groot probleem. De wachttijd voor een plaats in een kinderdagverblijf via ROC en Dienst Welzijn Amsterdam bijvoorbeeld, bedraagt ongeveer een jaar. Dit komt onder andere doordat vrouwelijke inburgeraars met kinderen na het verplichte jaar inburgering willen doorleren en dan gebruik blijven maken van de kinderopvang.¹² De capaciteit van de kinderopvang is daarvoor niet toereikend.

2c *Uitval en verzuim*

VERZUIM NIEUWKOMERS

Bijna 60 procent van de nieuwkomers verzuimt weinig of nooit. 16 procent verzuimt daarentegen regelmatig. Vluchtelingen lijken het minst te verzuimen.¹³ De invloed van geslacht is gering.

Mate van verzuim van mensen die het inburgeringsprogramma hebben afgerond (%)

	Vrouwen	Mannen
<i>Geen verzuim</i>	41,9	42,1
<i>Af en toe verzuim</i>	16,5	19,4
<i>Veelvuldig verzuim</i>	14,7	17,6
<i>Onbekend</i>	26,9	20,8
Totaal	327	216

Bron: Regioplan, maart 2002 (tabel 5.5).

UITVAL NIEUWKOMERS

Vijf procent van de nieuwkomers valt bij aanvang van het programma uit, en ongeveer 15 procent gedurende het programma. De omvang van de uitval verschilt niet naar geslacht, maar de redenen voor de uitval wel.¹⁴

Overigens is het niet steeds duidelijk hoe vaak uitval ook definitieve uitval betekent: hierop is weinig zicht.¹⁵

Redenen voor uitval per categorie nieuwkomers, genoemd door ROC's
(meerdere antwoorden te geven)

	Vrouwen	Mannen	Migranten	Vluchtelingen
Zwangerschap	29	–	10	8
Verzorging familie/kinderen	22	3	7	7
Werk	12	30	17	9
Psychische problemen	8	14	3	20
Gezondheidsklachten	17	16	9	16
Totaal (n)	33	32	32	32

Bron: Regioplan, maart 2002 (tabel 5.2).

Reden van uitval van nieuwkomers (%) volgens de dossiers (meerdere redenen mogelijk)

	Vrouwen	Mannen
Werk	4,3	40,0
Zwangerschap	36,2	–
Ziekte/psychische problemen	12,8	15,0
Verhuizing binnen Nederland	22,3	10,0
Persoonlijke omstandigheden	14,9	16,7
Verdwenen	2,1	6,7
Probleem met kinderopvang	8,5	–
Overig**	9,5	9,1
Onbekend	14,9	13,3
Totaal	80	55

Bron: Regioplan, maart 2002 (tabel 5.4).

** Overig: andere opleiding (4x), niet gemotiveerd (5x), verhuisd naar het buitenland (6x), problemen met instanties (2x), niveau Nederlands volgens nieuwkomers voldoende (5x), op wachtlijst voor avondcursus (2x).

Reden voor uitval naar geslacht (%) volgens nieuwkomers zelf

	Vrouwen	Mannen
<i>Zwanger / zorg voor familie</i>	63,1	13,2
<i>Werk</i>	16,7	39,1
<i>Medisch of psychische problemen</i>	9,5	20,8
<i>Geen interesse/niet nuttig</i>	3,6	17,0
<i>Andere opleiding</i>	–	7,5
<i>Geen reden opgegeven</i>	11,9	13,2
<i>Overig*</i>	8,1	20,8
Totaal (n)	84	53

Bron: Regioplan, 2002 (tabel 7.1).

*Onder overig vallen redenen als verhuizing, tijdelijk verblijf in het buitenland en een te zware belasting van het programma.

Samengevat: vrouwen vallen met name uit wegens zwangerschap en/of gezinstaken. Mannen vallen met name uit omdat zij werk vinden.

Deze twee hoofdredenen zijn niet vergelijkbaar. Het hebben van werk zal veelal bijdragen aan een verdere inburgering, ook al wordt de cursus niet meer gevolgd. Dat geldt uiteraard veel minder voor het krijgen van een kind en/of het verrichten van zorgtaken in het gezin. Wat betreft zwangerschap en zorgtaken constateert Regioplan dat het voorkomt dat de noodzaak van de cursus voor niet-werkende vrouwen minder wordt gevoeld: de partner heeft meestal al werk en daarmee reeds een sociaal netwerk in Nederland opgebouwd. Na zwangerschap blijkt het soms moeilijk om vrouwen weer het programma te laten oppakken, aldus Regioplan. Sommige vrouwen willen zo spoedig mogelijk beginnen, andere vallen definitief uit. Het gebrek aan (flexibele) kinderopvang leidt er ook toe dat vrouwen niet kunnen herstarten met hun programma.¹⁶

De redenen voor uitval bij nieuwkomers en het aantal gemeenten dat deze reden noemt (n=35)

Redenen voor uitval nieuwkomers	Aantal gemeenten *
<i>Verhuizing</i>	26 (74%)
<i>Werk</i>	22 (63%)
<i>Zwangerschap</i>	19 (54%)
<i>Ziekte</i>	10 (29%)
<i>Geen passende kinderopvang</i>	10 (29%)
<i>Veelvuldig verzuim</i>	9 (26%)

<i>(vervolg tabel)</i> Redenen voor uitval nieuwkomers	Aantal gemeenten *
<i>Lage motivatie</i>	9 (26%)
<i>Geen passend aanbod</i>	5 (14%)
<i>Overig**</i>	18 (41%)

Bron: PWC Consulting, juni 2002 (p. 29).

* (% van alle 35 gemeenten).

** Onder overig valt onder meer: remigratie, persoonlijke omstandigheden, geen toestemming van de partner, overlijden.

Maatregelen die gemeenten nemen om de uitval tegen te gaan zijn voornamelijk sancties en een verzuimbeleid. Andere maatregelen die gemeenten zelf noemen zijn: het uitbreiden van kinderopvang, incentives, en tijdelijke ontheffingen.¹⁷

UITVAL OUDKOMERS

Over de uitval van oudkomers is minder bekend dan over de uitval van nieuwkomers. Seksespecifieke gegevens over de uitval van oudkomers ontbreken vooralsnog. Wel zijn er soms uitsplitsingen naar werklozen en opvoeders. Zo blijkt dat ten aanzien van de in de eerste helft van 2002 gestarte oudkomers bij werklozen verzuim (12%) en werk (9%) de belangrijkste uitvalredenen zijn (waarbij over de oorzaak van dat verzuim niets bekend is), en bij opvoeders verzuim, werk, zwangerschap, en gebrek aan kinderopvang (in deze volgorde).¹⁸ Men zou kunnen vermoeden dat hier sprake is van een vergelijkbare verdeling als bij de nieuwkomers: de mannen vallen vooral uit wegens het vinden van werk, de vrouwen vooral wegens gezinsgerelateerde redenen. Zolang er geen gegevens zijn blijft dat echter speculatief, aangezien ook bij de werklozen de meerderheid vrouw is – zij het een geringere meerderheid dan bij de opvoeders.

Redenen voor uitval bij in 2001 gestarte oudkomers en het aantal gemeenten dat deze reden noemt (n=36). Peildatum: 1 mei 2002.

Redenen voor uitval oudkomers	Aantal gemeenten (% van alle 36 gemeenten)
<i>Zwangerschap</i>	22 (61%)
<i>Werk</i>	20 (56%)
<i>Veelvuldig verzuim</i>	16 (44%)
<i>Verhuizing</i>	15 (42%)
<i>Ziekte</i>	15 (42%)
<i>Geen passende kinderopvang</i>	12 (33%)
<i>Geen passend aanbod</i>	9 (25%)
<i>Lage motivatie</i>	9 (25%)
<i>Overig*</i>	17 (47%)

Bron: PWC juni 2002 (p. 24).

*Onder de categorie overig worden door de onderzochte gemeenten onder meer de volgende redenen aangegeven: persoonlijke redenen, geen toestemming van de echtgenoot, onbekend, overleden, terugkeer naar eigen land.¹⁹

De meeste gemeenten treffen specifieke maatregelen om uitval te beperken, zoals meer maatwerk in het aanbod, geïntensiveerde trajectbegeleiding, verzuimbeleid, en sancties. Verder wordt individueel contact met de oudkomer genoemd (huisbezoek, mentorgroepen), het aanbieden van duale trajecten en het verbeteren van de kinderopvang.²⁰

REDENEN OM TE BLIJVEN DEELNEMEN

Naast uitvalredenen zijn er uiteraard ook redenen om juist wel te blijven deelnemen aan de inburgering. Deze redenen zijn bijvoorbeeld het belang van het inburgeringstraject, het belang van de inhoud van de leerstof, de wens een vervolgopleiding te doen, de wens in Nederland te gaan werken, en de wens in Nederland permanent te blijven.

Deze redenen gelden overigens ook voor uitvallers. Men valt niet uit omdat men toch niet in Nederland wil blijven wonen, werken of leren. Men valt vooral uit door zwangerschap, verkeerd niveau (te hoog of te laag), werk of door de onmogelijkheid het inburgeringsprogramma te combineren met de thuissituatie.²¹ Uitvallers en blijvers zijn even gemotiveerd om Nederlands te leren.

In de beeldvorming wordt 'druk van de partner' soms gezien als reden waarom mensen uitvallen of niet deelnemen aan de inburgering. Deze druk wordt door 6% van de uitvallers inderdaad als uitvalreden gegeven, maar door een groter percentage (21%) van de blijvers juist als reden om te blijven deelnemen aan de inburgering.²²

Een sanctie- of beloningsbeleid kan ook een reden zijn om te blijven deelnemen aan de cursus. Wat dat betreft valt op dat gemeenten vaker een sanctiebeleid hebben dan een beloningsbeleid.²³ Er is bovendien een verschil in maatregelen die gemeenten treffen voor nieuwkomers en voor oudkomers.²⁴

Bij de nieuwkomers zetten gemeenten vooral sancties en een verzuimbeleid in. Voor oudkomers wordt de nadruk gelegd op het bieden van meer maatwerk.²⁵ Sancties lijken er wel voor te zorgen dat inburgeraars die door (organisatorische en/of persoonlijke) problemen willen stoppen, alsnog in het traject blijven of in ieder geval het uitvalmoment uitstellen.²⁶

TOT SLOT

Iedere cursus of opleiding kent een zeker uitvalpercentage.²⁷ Dat er enige uitval optreedt bij de inburgeringscursussen is in die zin niet opvallend. Uitval is geen teken dat de betrokkene niet wil integreren. De Taskforce Inburgering constateert: "Zowel inburgeraars die een cursus volgen als inburgeraars die zijn uitgevallen tonen een sterke motivatie om te integreren. Voor de 'blijvers' in het onderzoek is dit de hoofdreden om deel te blijven nemen aan een inburgeringscursus, voor de uitvallers de reden waarom meer dan 75% aangeeft opnieuw te willen deelnemen aan een cursus."²⁸

2d Eindniveau en doorgeleiding

Over het bereikte niveau van kennis van het Nederlands, en over de doorstroom van inburgeraars is tot nu toe nog onvoldoende informatie beschikbaar.²⁹

Uit onderzoek van Regioplan blijkt dat er geen samenhang is tussen sekse en het niveau van taalbeheersing bij de start van de cursus. Bij het eindniveau blijkt daarentegen dat de vrouwelijke nieuwkomers relatief oververtegenwoordigd zijn onder de nieuwkomers die niet verder zijn gekomen dan niveau 0 en onder diegenen die tenminste niveau 3 halen. Bij de mannen is de verdeling gelijkmatiger.³⁰

Na het anderhalf jaar durende inburgeringstraject heeft slechts een minderheid het beoogde eindniveau van zelfredzaamheid bereikt om te werken of een opleiding te gaan volgen, dus om doorgeleid te worden.³¹

Met name vrouwen die alleen het traject van de sociale zelfredzaamheid hebben doorlopen, vallen na het inburgeringstraject in een gat: "De term sociale zelfredzaamheid zegt niets over het niveau waarop men uitstroomt. Het betekent alleen dat men op dit moment geen vervolgetraject aangaat naar arbeidstoeleiding of onderwijs," constateert het Multicultureel Instituut Utrecht.³² Ook uit gesprekken met mensen uit de praktijk blijkt dat met name de doorgeleiding van niet-uitkeringsgerechtigden vaak gebrekkig is. Onder niet-uitkeringsgerechtigden bevinden zich verhoudingsgewijs veel vrouwen.

Noten

- 1 In de steekproef van Regioplan (maart 2002) viel 73% van de nieuwkomers in die leeftijdscategorie.
- 2 Regioplan, maart 2002, p. 41.
- 3 Idem, p. 42.
- 4 Idem, p. 43.
- 5 Per 1 januari 1998, SCP, maart 2001, p. 68.
- 6 PWC Consulting juni 2002, p. 16.
- 7 Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Vijfde voortgangsrapportage GPIO, p. 6.
- 8 Brutobereik niet-nederlandse nieuwkomers: 72%; Nederlandse nieuwkomers: 63%. Regioplan, maart 2002, p. 28.
- 9 PWC Consulting juni 2002, p. 16.
- 10 Idem p. 17.
- 11 Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Vierde voortgangsrapportage GPIO, p. 2.
- 12 NRC, 21 februari 2003, Inburgeraars leuren met kinderen, Ahmet Olgun.
- 13 Regioplan maart 2002, p. 92.
- 14 Idem, p. 97.
- 15 Idem, p. 86.
- 16 idem, p. 86.
- 17 idem, p. 30.
- 18 Deze redenen gelden voor slechts 30% van de uitvallers. Gemeenten blijken namelijk voor 70% van de deelnemers de categorie overig/onbekend te gebruiken als reden voor uitval. Bron: Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Derde voortgangsrapportage GPIO, p. 9.
- 19 PWC Consulting juni 2002, p. 23.
- 20 Idem p. 24.
- 21 Bureau InterCulturele Evaluatie, p. 21.
- 22 Idem, p. 23.
- 23 Gemeenten geven als beloning bijvoorbeeld een premie, een reiskostenvergoeding of een cadeau zoals een woordenboek (PWC Consulting juni 2002, p. 26).
- 24 PWC Consulting juni 2002, p. 26.
- 25 Idem, p. 30.
- 26 Bureau InterCulturele Evaluatie, p.31; PWC Consulting oktober 2002, p. 19.
- 27 In de derde voortgangsrapportage GPIO (Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, p. 25) wordt aangehaald dat bijvoorbeeld reïntegratietrajecten en hbo-opleidingen een uitvalpercentage van 30% kennen.
- 28 Taskforce Inburgering nr.9, p. 10.
- 29 PWC Consulting juni 2002, p. 15.
- 30 Regioplan maart 2002, p. 95.
- 31 WIN evaluatie p. 9.
- 32 Multicultureel Instituut Utrecht, p. 6.

3

Aandachtspunten voor beleid gericht op vrouwen in de inburgering

Inburgering is van groot belang voor vrouwen. Kennis van de Nederlandse taal, van de Nederlandse maatschappij, en specifiek van de rechten van vrouwen, bevorderen immers de emancipatiemogelijkheden. Gerichte aandacht voor de belemmeringen die sommige vrouwen ervaren bij hun inburgering is daarom zinvol. Uit het voorgaande blijkt dat hierover wel al diverse gegevens beschikbaar zijn. Het is echter niet zo dat onderzoeken en rapporten over inburgering steeds informatie geven over verschillen tussen mannen en vrouwen, en over mogelijke specifieke behoeften van vrouwen. Dit is een aandachtspunt voor elk nog te verrichten onderzoek.

ALGEMEEN

- Er zijn nog altijd wachtlijsten voor de trajecten voor oudkomers. De meeste deelnemers aan deze trajecten zijn vrouwen. Dit wijst erop dat er veel animo is onder vrouwelijke oudkomers. De belangrijkste redenen voor uitval liggen in de sfeer van randvoorwaarden: problemen kinderopvang, problemen lestijden/dagen, leslocatie. Het aanpakken van deze randvoorwaarden zal de participatie van vrouwen bevorderen.
- Uit onderzoek blijkt dat vrouwen moeite hebben met het combineren van inburgering met de thuissituatie (zorg voor kinderen en/of familie). Het semi-intensief programma (waar veel vrouwen aan deelnemen) heeft dan ook een hoger verzuim.¹ In die zin hebben vrouwelijke nieuwkomers met andere vrouwen in Nederland het 'combinatieprobleem' gemeen.
- Een goed uitval- en verzuimbeleid is voor alle inburgeraars van belang, maar voor vrouwen wellicht nog meer dan voor mannen. Dat geldt zeker voor niet-uitkeringsgerechtigde oudkomers, die immers 'ongestraft' kunnen wegblijven. Bij uitval of overmatig verzuim is het nuttig om persoonlijk contact op te nemen, en goed door te vragen naar de redenen.
- Organisaties van zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen kunnen een belangrijke rol spelen bij het bereiken van vrouwelijke doelgroepen, bij het stimuleren van het (succesvol) afronden van het traject en bij de opvang of doorverwijzing van vrouwen die problemen hebben. Het inschakelen van deze organisaties geeft bovendien mogelijkheden voor capaciteitsvergroting en maatwerk.²
- De Taskforce Inburgering adviseert gemeenten expliciet om gebruik te maken van vrouwenorganisaties bij het bereiken van vrouwen voor duale trajecten opvoedingsondersteuning.³ Opvallend is dat dit advies niet wordt gegeven bij het bereiken van vrouwen voor duale trajecten werk,⁴ ook hier zou dit advies echter van toepassing kunnen zijn.
- Inburgering is gebaat bij een geïntegreerde aanpak die aansluit bij de levensloop van verschillende groepen (vrouwelijke) inburgeraars.⁵ Veel vrouwen die in het kader van gezinsvorming en -hereniging naar Nederland komen zijn in eerste instantie gericht op het vormen van een gezin, of op hun huidige gezin.⁶ Het is daarom belangrijk om ervoor te zorgen dat zwangerschap en moederschap zo min mogelijk de inburgering belemmeren. In dat kader is het effectief als het kinderopvangbeleid samenhangt met het inburgeringsbeleid. Ook thuiszorg en dagopvang voor ouderen zijn relevant: de zorg voor (schoon)ouders kan een belemmering zijn om aan de cursus deel te nemen, en die zorg wordt grotendeels door vrouwen verricht.
- Sinds juli 2002 is de gemeente verplicht een overeenkomst te sluiten met oudkomers die een inburgeringsprogramma gaan volgen, om zo de vrijblijvendheid weg te nemen. In de overeenkomst wordt het te volgen programma beschreven, de rechten en plichten van beide partijen en de gevolgen bij het niet nakomen van de overeenkomst. In de meest recente rapportage van het Groot Project Inburgering Oudkomers blijkt dat in de tweede helft van 2002 de meeste gemeenten inderdaad met overeenkomsten werkten, maar met name in de vier grootste gemeenten was het aantal overeenkomsten nog minder dan de helft van het aantal starters.⁷ Bindende leerovereenkomsten kunnen voor vrijwillige inburgeraars (oudkomers zonder uitkering, en dat zijn vooral vrouwen) tegenstrijdige effecten hebben. Het kan enerzijds een drempel vormen om te gaan deelnemen, zeker als er bijvoorbeeld financiële gevolgen zouden worden verbonden aan uitval of overmatig verzuim. Anderzijds kan het vrouwen die eenmaal deelnemen ondersteunen in hun wens om de cursus te blijven volgen en hieraan prioriteit te geven boven bijvoorbeeld

bepaalde zorgtaken. Naarmate de bindende overeenkomsten toenemen en de gevolgen bij uitval en verzuim groter worden, is het zaak om beide effecten (het tegengaan van verzuim en uitval enerzijds, en de eventuele drempel om te starten anderzijds) te monitoren met daarbij een uitsplitsing naar sekse.

- De indeling van oudkomers in enerzijds werklozen, anderzijds opvoeders is zinvol in verband met het doelperspectief van het traject. Tegelijkertijd moet beseft worden dat vele werklozen tevens kinderen hebben en dus opvoeder zijn, zodat het relevant is om opvoeding ook in de trajecten voor de werklozen (mannen zowel als vrouwen) te behandelen. Het omgekeerde geldt eveneens: voor veel opvoeders is een perspectief op werk niet uitgesloten. Het is zinvol om aan het eind van een opvoederscursus, en/of aan het eind van de doorgeleiding, nogmaals te kijken naar het doelperspectief dat aan het begin is vastgesteld en te bespreken wat het volgende perspectief kan zijn.

ZWANGERSCHAP

- Gemeenten gaan verschillend om met zwangerschap: in sommige gemeenten is zwangerschap een uitvalreden en in andere een reden om uitstel te verlenen en het traject te hervatten na de zwangerschap.⁸ Minister Nawijn heeft in maart 2003 aan de Tweede Kamer laten weten dat het de bedoeling is bij een volgende wijziging van de WIN "een grondslag op te nemen die het mogelijk maakt in geval van bijvoorbeeld zwangerschap een tijdelijke ontheffing te verlenen (een zogenaamd zwangerschapsverlof) en het inburgeringstraject tijdelijk op te schorten. Na afloop van het zwangerschapsverlof hervat de nieuwkomer haar inburgeringstraject."⁹ Dit is inderdaad aan te bevelen, omdat zwangerschap de inburgering wel tijdelijk in de weg kan staan, maar niet blijvend. Het is belangrijk dat deze wetswijziging er ook voor zorgt dat het totale aantal te volgen cursussen gelijk blijft, of het traject nu door zwangerschap is onderbroken of niet. Op dit moment houdt het WIN-traject in principe na anderhalf jaar op, ongeacht hoeveel uren de deelnemer heeft kunnen volgen in die tijd.
- Het is zinvol om de tijdelijke ontheffing voor zwangere vrouwen niet te lang te laten duren. Zwangere vrouwen krijgen van het Bureau Inburgering soms al een vrijstelling als zij twee maanden zwanger zijn. De onderbreking van het traject is op deze manier langer dan nodig, en het geleerde gaat deels verloren. Aansluiting bij de normale periode van zwangerschapsverlof voor werknemers (zes tot vier weken voor de vermoedelijke bevallingsdatum, plus tien tot twaalf weken na de bevalling) ligt meer voor de hand. Het is bovendien aan te bevelen de ontheffing aan te vullen met begeleiding en controle, zodat een vrouw na de zwangerschap daadwerkelijk terugkeert in het inburgeringstraject. Een andere manier om de onderbreking zo kort mogelijk te houden is te zorgen voor voldoende kinderopvang. Nu moeten vrouwen soms door gebrek aan kinderopvangplaatsen na de geboorte een tijd wachten tot ze hun traject weer kunnen oppakken.¹⁰

KINDEROPVANG

- Er is nog steeds een gebrek aan voldoende en aangepaste kinderopvang. Bijna de helft van de uitvallers had problemen met de opvang van zijn of haar kinderen.¹¹ Er zijn ook vrouwen die noodgedwongen kiezen voor een ander soort cursus, bijvoorbeeld voor een cursus met een lager taalniveau, omdat aan die cursus wel kinderopvang is verbonden en aan een andere cursus niet.¹² Niet alle trajectbegeleiders rekenen het tot hun taak om kinderopvang te (helpen) regelen, terwijl zeker niet alle vrouwelijke (aspirant-)inburgeraars dit zonder begeleiding kunnen.¹³ De regelingen voor financiering zijn complex en ook de trajectbegeleiders zijn niet altijd goed op de hoogte.¹⁴ Een centraal informatiepunt per gemeente zou de trajectbegeleiders kunnen helpen bij het begeleiden van het regelen van kinderopvang, inclusief financiering.¹⁵
- Tijdens het inburgeringstraject werkt activiteitgebonden kinderopvang vaak beter dan reguliere opvang. Activiteitgebonden opvang kan flexibel zijn en aansluiten bij de lestijden.¹⁶ De kinderopvang moet bij voorkeur plaatsvinden in de educatieve instelling zelf, of dicht bij huis: dit bespaart reistijd en reiskosten, en voor vrouwen die niet gewend zijn hun kinderen te laten opvangen is de drempel bovendien lager.
- Het is belangrijk om in het traject aandacht te besteden aan het inschrijven voor reguliere opvang, indien de vrouw na het traject gaat werken, een reguliere opleiding gaat volgen, of anderszins maatschappelijk gaat participeren. Hier ligt een taak voor de trajectbegeleiders.

- Als per 1 januari 2005 de Wet basisvoorziening kinderopvang ingaat, worden de kosten van kinderopvang verdeeld over ouders, werkgever, en overheid. Voor bepaalde groepen ouders zonder werkgever neemt de gemeente het werkgeversdeel voor haar rekening. Dat geldt onder andere voor nieuwkomers, maar niet voor oudkomers die een inburgeringstraject volgen. Voor hen dreigt kinderopvang onbetaalbaar te worden. Gezien het belang van inburgering is het aan te bevelen om oudkomers toe te voegen aan de groepen waarvoor de gemeente het werkgeversdeel voor haar rekening neemt.

VERBETERING VAN HET AANBOD

- De trajecten en cursussen zijn nog te weinig gedifferentieerd. Analfabete vrouwen en hoog opgeleide vrouwen vallen het meest buiten de boot. Meer gedifferentieerde trajecten zouden een beter rendement kunnen hebben. Hierbij valt te denken aan differentiatie naar opleidingsniveau, naar afkomst en/of taalgroep, naar sekse (voor sommige vrouwen zou dit de drempel voor deelname kunnen verkleinen), of groepen met een doelgroepgericht curriculum (bijvoorbeeld speciale groepen voor mensen die in de zorg (gaan) werken, of in de ICT).
- Voor analfabete vrouwen (en mannen) zou het traject langer moeten kunnen zijn. Aparte groepen voor analfabeten zijn ook aan te bevelen. Omdat analfabeten vaak een drempel ervaren voor deelname aan opleidingen, is het belangrijk de drempel zo laag mogelijk te maken door middel van wijkgerichte educatie.
- Hoogopgeleide vrouwen melden dat zij niet of niet goed worden doorgeleid.¹⁷ In het algemeen worden hoger opgeleiden nog weinig doorgecontracteerd door het ROC naar hbo-instellingen en universiteiten.¹⁸ Seksespecifieke gegevens over doorgeleiding van hoger opgeleiden ontbreken. Het valt aan te bevelen dergelijke gegevens wel te verzamelen. Het is immers denkbaar dat op grond van sekstereotype beeldvorming het opleidingsniveau van mannen (onbewust) belangrijker wordt geacht dan van vrouwen.
- Beroepenoriëntatie heeft nog een te kleine plek in het programma. Veel vrouwen kunnen zich geen goed beeld vormen van de mogelijke opleidingen en beroepsrichtingen in Nederland, aldus deskundigen uit de praktijk.
- De duale trajecten (werken en leren) zijn veelal meer op mannen dan op vrouwen afgestemd. Zo zijn er in Den Haag op het mbo vooral gecombineerde taallessen met praktijkervaring in de elektrotechniek en de bouw. De participatie van vrouwen zou bevorderd kunnen worden door een bredere keus aan beroepen. Daarnaast is van belang dat bij de plaatsing in duale trajecten niet van sekstereotypen wordt uitgegaan (zie ook bij het onderwerp doorgeleiding).¹⁹
- Maatschappelijke begeleiding is erop gericht de sociale redzaamheid van de inburgeraars te vergroten. Voor inburgeraars zonder werk buitenshuis (meestal vrouwen) is dat van extra belang. Het is daarom met name voor hen zorgelijk dat de maatschappelijke begeleiding vaak een ondergeschoven kindje is. De meeste organisaties vinden dat zij te weinig tijd en geld hebben voor maatschappelijke begeleiding, hetgeen onder andere het bieden van maatwerk belemmert.²⁰ De maatschappelijke begeleiding wordt meestal door vrijwilligers en stagiaires uitgevoerd.²¹ De betrokkenheid is groot, maar het verloop helaas ook.
- Het bereik van maatschappelijke begeleiding onder vluchtelingen is groot, maar andere nieuwkomers, zoals gezinsvormers, worden minder bereikt. Regioplan concludeert dat het nuttig is om te onderzoeken of deze groep minder behoefte heeft aan maatschappelijke begeleiding; sommige organisaties menen dat dat het geval is omdat een familienetwerk de begeleiding zou overnemen.²² Een dergelijk onderzoek lijkt inderdaad van belang. Het is immers de vraag of een familienetwerk altijd de sociale redzaamheid van de nieuwkomer bevordert.
- Kennis van intercultureel werken, en van de sekseverhoudingen in diverse herkomstlanden is van groot belang voor zowel de maatschappelijke begeleiding als de trajectbegeleiding. In sommige herkomstlanden gelden zulke andere machtsrelaties tussen mannen en vrouwen, maar ook tussen burgers en autoriteiten, dat extra begeleiding en maatwerk nodig kunnen zijn om zelfredzaam en mondig te worden binnen de Nederlandse samenleving.
- Om de emancipatie te bevorderen is het zinvol om in het inburgeringscurriculum en -traject standaard aandacht te besteden aan de thema's emancipatie en vrouwenrechten. Dit is zowel voor

mannelijke als vrouwelijke deelnemers van belang. Onderwerpen die hierbij aan de orde kunnen komen zijn de mensenrechten van vrouwen, het recht op gelijke behandeling (Algemene wet gelijke behandeling), bestrijding van geweld tegen vrouwen, het bestaan van vrouwenopvang, en het bestaan van vrouwenorganisaties (zowel algemene organisaties als zmv-vrouwenorganisaties). Dergelijke zaken komen nu soms wel, soms niet aan de orde. Wel zijn er enkele nuttige initiatieven gaande om bijvoorbeeld modules rond bovengenoemde thema's te ontwikkelen (zie de inleiding van deze publicatie).

VERBLIJFSSTATUS

- Uit de praktijk wordt wel gemeld dat er vrouwen zijn die van hun echtgenoot niet mogen participeren aan de inburgering. Achterliggende motieven van deze mannen zouden zijn dat de taken thuis voorrang hebben, en/of dat het niet nodig is dat hun echtgenote Nederlands leert, en/of dat een vrouw zich niet in het gezelschap van andere mannen zou moeten begeven. Hoe vaak dit voorkomt is onbekend. Vrijwel geen inburgeraar rapporteert dat zijn of haar partner of vrienden de inburgeringscursus onbelangrijk vindt.²³ Echter, zes procent van de inburgeraars geeft 'druk van de partner' aan als uitvalreden.²⁴ Doordat nieuwkomende vrouwen meestal een afhankelijke verblijfsvergunning hebben, kunnen zij zich moeilijker aan zijn wens onttrekken. Een zelfstandige verblijfsvergunning zou de mogelijkheden voor integratie en emancipatie van nieuwkomende vrouwen vergroten.

EINDNIVEAU

- Na het anderhalf jaar durende inburgeringstraject heeft slechts een minderheid het beoogde (eigenlijk al lage) eindniveau van zelfredzaamheid bereikt dat nodig is om te werken of een opleiding te gaan volgen. Dit is uiteraard een probleem voor mannen én vrouwen, maar voor vrouwen nog sterker gezien hun zwakkere arbeidsmarktpositie.

DOORGELEIDING

- Er is regelmatig sprake van toeleiding naar seksestereotype banen of opleidingen. Zo worden vrouwen eerder naar verzorgende beroepen of opleidingen zoals kinderleidster toegeleid en mannen naar technische beroepen of opleidingen zoals installatietechniek. Dit is niet per definitie conform de aanleg, opleiding, of belangstelling van de betrokken vrouwen en mannen. Daarbij is wat in Nederland als typisch vrouwen- of mannenberoep wordt gezien niet altijd in de herkomstlanden ook zo. Bij de intake door een Bureau Nieuwkomers kan gekozen worden voor een Internationale Diplomawaardering (IDW) om het opleidingsniveau en de arbeidsmarktpositie van de nieuwkomer te bepalen. Meestal gebeurt dat echter niet.²⁵ Om de drempels die migrantenvrouwen op de arbeidsmarkt ervaren zoveel mogelijk te slechten, is het aan te bevelen om IDW standaard deel te laten uitmaken van het inburgeringsonderzoek. In aanvulling daarop is een EVC-procedure aan te bevelen, dat wil zeggen een onderzoek naar Elders Verworven Competenties los van diploma's. Deze competenties kunnen verworven zijn in betaalde of onbetaalde arbeid, in Nederland of in het herkomstland. Erkenning van EVC's kan vrijstelling opleveren van bepaalde onderdelen van een beroepsopleiding. De commissie Arbeidsdeelname Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen (AVEM) wijst erop dat juist voor vrouwen uit etnische minderheidsgroepen, die vaak geen diploma's kunnen laten zien, het erkennen van EVC's van groot belang is.²⁶

Noten

- 1 Petra Le Noble en Mariam Khamkhami, Haags Integratiepunt.
- 2 PWC Consulting juni 2002, p. 20.
- 3 Taskforce Inburgering nr. 13, p. 33.
- 4 Taskforce Inburgering nr. 6, p. 21.
- 5 Zo ook Multicultureel Instituut Utrecht, p. 7.
- 6 Multicultureel Instituut Utrecht, p. 6.
- 7 Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Vijfde voortgangsrapportage GPIO, p. 5.
- 8 Bureau InterCulturele Evaluatie, p. 24.
- 9 TK 2002-2003, vragen en antwoorden nr. 988.
- 10 Multicultureel Instituut Utrecht, p. 6.
- 11 Bureau InterCulturele Evaluatie, p. 31.
- 12 Kei compagnon in mens en werk, p. 6.
- 13 Idem, p. 7.
- 14 Idem, p. 8-9.
- 15 Idem, p. 13.
- 16 PWC Consulting juni 2002, p. 43.
- 17 Zie bijvoorbeeld AVEM, p. 58.
- 18 "In 2001 lag het aantal trajecten dat bij hbo-instellingen en universiteiten werd gevolgd, in de meeste gemeenten onder de 10 trajecten." (PWC Consulting juni 2002, p. 27).
- 19 Zie over het belang van duale trajecten op maat uitgebreid AVEM, p. 87-91.
- 20 Regioplan mei 2002, p. 42.
- 21 Idem, p. 39.
- 22 Idem, p. 44.
- 23 Bureau InterCulturele Evaluatie, p. 30.
- 24 Bureau InterCulturele Evaluatie, p. 23.
- 25 Regioplan maart 2002, p. 32.
- 26 AVEM, p. 92.

4

Mogelijke gevolgen voor vrouwen van aangekondigd inburgeringsbeleid

Op een aantal punten valt te verwachten dat de kabinetsplannen voor een nieuwe inburgeringsregeling specifieke effecten voor vrouwen zullen hebben. Deze conclusie kan getrokken worden op basis van de ervaringen met de huidige inburgeringsregeling en op basis van kennis over de positieverschillen tussen mannen en vrouwen in zowel Nederland als de herkomstlanden. Het gaat om zowel bedoelde (gewenste) als onbedoelde (ongewenste) gevolgen.

BASISKENNIS VAN HET NEDERLANDS VEREIST VOOR TOELATING

Het vereiste dat eerst een basisniveau Nederlands moet zijn bereikt voordat men naar Nederland mag komen wordt door het kabinet mede gezien als een bijdrage aan de emancipatie en integratie van vrouwen: "Het behalen van een basisniveau Nederlands zal een voorwaarde zijn om tot Nederland toegelaten te worden. Hiermee wordt bereikt dat de meisjes en vrouwen die in het kader van gezinsvorming of -hereniging naar ons land komen, vooraf kennis hebben van de taal en de inrichting van de samenleving, inclusief de man/vrouwverhoudingen."¹ Overigens kan ook een positief effect verwacht worden van het feit dat mannen die in het kader van gezinsvorming naar Nederland komen vooraf kennis hebben van de man/vrouwverhoudingen in Nederland.

De regeling kan echter ook nadelige effecten hebben die vrouwen extra treffen:

1. Extra drempel

Ten eerste kan de basistoets voor vrouwen (gemiddeld) een hogere drempel opwerpen dan voor mannen. In veel landen zijn vrouwen aanmerkelijk lager opgeleid dan mannen. Er zijn bijvoorbeeld meer vrouwelijke dan mannelijke analfabeten. Wereldwijd is 64% van de analfabeten vrouw.² In Marokko is 67% van de vrouwen analfabeet.³ In Turkije is het probleem kleiner, maar is toch 24% van de vrouwen analfabeet (tegenover 12% van de mannen).

Ten tweede kost het leren tijd en geld, en vrouwen hebben gemiddeld een slechtere sociaal-economische positie dan mannen. Daar komt bij dat de Nederlandse overheid zich niet verantwoordelijk acht voor het al dan niet bestaan van adequate opleidingen in de diverse landen. In *Trouw* van 26 november 2003 vertellen de oprichters van het eerste Nederlandse commerciële cursusinstituut in Marokko dat zij voor 4000 euro een cursus Nederlands gaan aanbieden voor laag- en hoogopgeleiden. 'Ongeletterden' kunnen echter niet bij dit instituut terecht: "(...) het is niet ons probleem. Wij gaan niet alfabetiseren."

Een basistoets in het land van herkomst kan dus gemiddeld voor vrouwen een grotere drempel opwerpen dan voor mannen, en daarmee indirect discrimineren. Dit zou in strijd zijn met onder meer het VN-Vrouwenverdrag. Ook het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens is in het geding indien verschillen in opleiding kunnen zorgen voor ongelijke mogelijkheden tot gezinsvorming en -hereniging voor vrouwen.

Als het plan om een basistoets in het land van herkomst in te voeren gehandhaafd wordt, is het belangrijk om bij de criteria in elk geval rekening te houden met verschillende opleidingsniveaus. Daarnaast is het zaak goed te monitoren of ook analfabeten in praktijk in staat zijn een cursus te vinden en te volgen. Zo niet, dan zou de wetgeving het onbedoelde effect hebben dat veel vrouwen bij voorbaat worden uitgesloten van de mogelijkheid om te huwen met een inwoner van Nederland.

2. Geen toets, geen gezinsvorming

Zolang de in het buitenland wonende partner niet slaagt voor de toets, kan hij of zij zich niet in Nederland vestigen. Dat is uiteraard voor beide partners vervelend, maar het zal vrouwen op een andere manier treffen dan mannen. Veel vrouwen worden zwanger, relatief kort nadat het huwelijk is gesloten. Als nog niet beide ouders in Nederland wonen (omdat de moeder of de vader nog voor de basistoets moet slagen), betekent dit dat het kind opgroeit bij één van de ouders. In het algemeen zal

dat de moeder zijn. De moeder moet dan dus –buiten haar wil– de zorg voor het kind dragen zonder hulp van de vader. Dit kan haar mogelijkheden om te werken of een opleiding te volgen belemmeren. Overigens is het ook voor de vader onplezierig om gedwongen gescheiden te leven van zijn kind, en is het een slechte basis voor een gelijke verdeling van zorgtaken in de toekomst.

INBURGERINGSEXAMEN VEREIST VOOR VERBLIJFSVERGUNNING VOOR ONBEPAALE TIJD

Hierbij doet zich een vergelijkbaar probleem voor als bij de basistoets: hoe lager opgeleid, hoe lastiger het zal zijn om voor het examen te slagen. Ook bij het vaststellen van de criteria van het inburgerings-examen is het daarom van belang dat er rekening wordt gehouden met de verschillende opleidings-niveaus. Anders zou ook hierbij sprake kunnen zijn van strijd met het VN-Vrouwenverdrag, vanwege een oververtegenwoordiging van vrouwen onder de groep laag opgeleiden en/of analfabeten. Deze groep heeft waarschijnlijk meer moeite om het examen te halen en heeft daardoor minder kans op het verkrijgen van een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd.

SANCTIE OP UITKERING VOOR OUDKOMERS INDIEN ZIJ NIET INBURGEREN

Op dit moment nemen meer vrouwen dan mannen deel aan de oudkomestrajecten. Dit geldt zowel voor de opvoeders als voor de werklozen. De eventuele sancties zullen dus waarschijnlijk ook voor meer vrouwen dan mannen van toepassing zijn. Daar staat tegenover dat veel vrouwen kunnen profiteren van een goed inburgeringstraject. Het vergroot hun mogelijkheden voor maatschappelijke participatie en/of arbeidsdeelname. Daarbij zijn twee aandachtspunten van belang. Ten eerste het evenwicht tussen enerzijds de sanctiedreiging en anderzijds het cursusaanbod. Op dit moment laten de wachtlijsten voor oudkomerscursussen – met name in de Randstad – zien dat er meer animo dan aanbod is. Sancties zijn pas relevant (en redelijk) indien er voldoende aanbod is, geflankeerd door voldoende kinderopvang. Ten tweede is het voorkómen van irreële verwachtingen van belang. Het beginniveau van oudkomers verschilt sterk. Sommigen zijn niet of nauwelijks naar school geweest. Het resultaat van de cursus zal daarom soms bescheiden zijn. Het is dan ook relevant om per persoon na te gaan of een cursus ook leidt tot reële mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Zo niet, dan blijft het zinvol om een cursus te volgen, maar is een sanctie op de uitkering minder geïndiceerd.

INBURGEREN OP EIGEN KOSTEN

Vrouwen zijn minder vaak economisch zelfstandig⁴ en hebben een minder goede positie op de arbeidsmarkt. De inburgeringskosten zullen daardoor voor vrouwen moeilijker op te brengen zijn dan voor mannen. Dit kan tot indirecte discriminatie leiden van vrouwen die willen en/of moeten inburgeren, maar ook van vrouwen die een partner uit het buitenland willen laten komen. De Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) adviseert om dit beleidsvoornemen (samen met enkele andere voornemens op het terrein van gezinsvorming en gezinshereniging) te onderwerpen aan een Emancipatie Effect Rapportage, omdat hier sprake zou kunnen zijn van strijd met het VN-Vrouwenverdrag.⁵ Het kabinet lijkt dit advies niet te willen opvolgen (zie hieronder bij het onderwerp Emancipatie Effect Rapportage).

Speciale aandacht is nodig voor oudkomers zonder uitkering (in het algemeen vrouwen). Zij hebben geen eigen inkomen en als zij de (vrijwillige) inburgering zelf zouden moeten betalen zijn zij hiervoor volledig afhankelijk van hun echtgenoot of partner. Het zou haaks op het emancipatie- en integratiebeleid staan indien vrouwen om deze redenen niet kunnen deelnemen aan een inburgeringstraject. Een subsidieregeling voor de inburgering van oudkomers zonder inkomen valt daarom te overwegen.

OPHEFFING GEDWONGEN WINKELNERING BIJ ROC'S

Het vrijgeven van de markt voor inburgeringstrajecten kan helpen om de wachtlijsten weg te werken en kan meer maatwerk mogelijk maken. Het zou bijvoorbeeld ruimte kunnen betekenen voor organisaties van zmv-vrouwen om cursussen aan te bieden. Dit kan de emancipatie bevorderen.

Anderzijds is het wel zaak dat de overheid in de gaten houdt dat maatschappelijke waarden niet verloren gaan bij het liberaliseren van de inburgeringsmarkt. Er worden op dit moment vanuit diverse hoeken instrumenten ontwikkeld om de positie van vrouwen in de inburgeringscursussen te versterken

en om bijvoorbeeld emancipatie, gelijke rechten, en het bestrijden van huiselijk geweld onderdeel van de inburgeringscursus te laten uitmaken. Deze initiatieven zouden verloren kunnen gaan indien de overheid er niet op toeziet dat de nieuwe aanbieders van inburgeringstrajecten dergelijke aspecten voldoende plaats geven in de cursus. Ook is het mogelijk dat andere waardevolle initiatieven in een vrije inburgeringsmarkt ten onder gaan, zoals intensievere cursussen speciaal voor analfabeten.

AANBEVELING: EMANCIPATIE EFFECT RAPPORTAGE

Inburgeringsbeleid heeft belangrijke gevolgen voor de emancipatie van vrouwen. Dit zijn deels beoogde –positieve– gevolgen. Kennis van de Nederlandse taal en maatschappij is immers van groot belang voor de emancipatiemogelijkheden, zowel binnen het eigen gezin en de eigen gemeenschap, als binnen de Nederlandse maatschappij. Maar er zijn ook onbedoelde, soms negatieve, gevolgen van inburgeringsbeleid mogelijk, doordat beleid bijvoorbeeld voor vrouwen anders uitpakt dan voor mannen. Op grond hiervan verdient het aanbeveling om een Emancipatie Effect Rapportage (EER) te laten maken alvorens de nieuwe plannen rond de inburgering om te zetten in wetgeving. Dit sluit aan bij het advies van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken tot het maken van een EER over beleidsvoornemens op het gebied van gezinsvorming en gezinshereniging. Deels zijn dit voornemens op het gebied van inburgeringsbeleid. Wellicht zou een EER gemaakt kunnen worden over het totale terrein van inburgeringsbeleid en gezinsvormingsbeleid.

Het kabinet heeft nog niet positief gereageerd op het advies van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken tot het maken van een EER over het gezinsvormingsbeleid, maar houdt wel de mogelijkheid open om dit instrument in te zetten bij substantiële beleidswijzigingen. Dit zou echter volgens het kabinet geen zin hebben als de uitslag ervan geen effect op het beleid zal hebben, bijvoorbeeld als het kabinetsvoornemen al vast ligt in het *Hoofdlijnenakkoord*.⁶

Uiteraard is een EER inderdaad zinloos indien bij voorbaat vaststaat dat deze geen effect op het beleid zou kunnen hebben. Er is echter binnen de grote lijnen van het Hoofdlijnenakkoord nog veel mogelijk om eventuele contra-emancipatoire effecten op te vangen. Bovendien kan het niet de bedoeling van de coalitiepartijen zijn om elkaar te houden aan hoofdlijnen waarvan zou blijken dat deze de emancipatie en integratie van migrantenvrouwen zouden kunnen belemmeren. De voornemens zouden dan immers haaks op breed gedeelde beleidsdoelen staan.

Noten

- 1 Plan van aanpak op hoofdlijnen aan voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden.
- 2 UNESCO EFA Global Monitoring Report.
- 3 Reproductieve gezondheid en rechten van de vrouw in Marokko, verslag van de studiereis van de Belgische Parlementaire Groep voor Bevolking en Ontwikkeling, mei 2002.
- 4 38% van de vrouwen was in 2000 economisch zelfstandig (= 70% van het netto minimumloon) tegen 69% van de mannen in Nederland (SCP/CPB, p.166).
- 5 Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken, p. 19.
- 6 Kabinetsreactie tweede nationale rapportage VN-Vrouwenverdrag, december 2003, par. 2.2.

Literatuur

- Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ), Het VN-Vrouwenverdrag in relatie tot de positie van vreemdelingen vrouwen in het Nederlands vreemdelingenrecht en vreemdelingenbeleid, advies aan de Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Den Haag 2002.
- AVEM (Commissie Arbeidsdeelname Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen), *Aanbevelingen op maat*, Den Haag, maart 2002.
- Van de Bunt Adviseurs voor organisatie en beleid, *Inburgering in het land van herkomst*, Amsterdam, 18 juni 2003.
- Bureau InterCulturele Evaluatie, *Inburgeren en uitvallen. Oorzaken, oplossingen, instrumenten*, juni 2002.
- Interdepartementaal Beleidsonderzoek Inburgering, *Perspectief op integratie*, juni 2002.
- Kabinet-Balkenende II, Hoofdlijnenakkoord, 16 mei 2003.
- Kei compagnon in mens en werk, *Kinderopvang bij inburgerings- en reïntegratietrajecten*, Verslag van pilot-onderzoek in de gemeente Amersfoort, oktober 2003.
- Ministerie van Justitie, Begroting Justitie 2004.
- Ministerie van SZW, Begroting 2004, 16 september 2003.
- Ministerie van VWS, Jaarverslag, 28 880, nr. 34, 21 mei 2003.
- Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003, Tweede Kamer vergaderjaar 2003-2004, 29 203 nr. 1.
- Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Derde voortgangsrapportage Groot project inburgering oudkomers, 13 januari 2003, TK 2002-2003, 27 083 nr. 31.
- Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Vierde voortgangsrapportage Groot project inburgering oudkomers, 2 april 2003, TK 2002-2003, 27 083 nr. 33.
- Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Vijfde voortgangsrapportage Groot project inburgering oudkomers, 29 augustus 2003, TK 2002-2003, 27083 nr. 38.
- Multicultureel Instituut Utrecht, *Win en de vrouwen. Inburgering van vrouwelijke nieuwkomers uit Turkije en Marokko*, januari 2001.
- Olgun, Ahmet, *Inburgeraars leuren met kinderen*, NRC, 21/02/2003.
- *Plan van aanpak op hoofdlijnen voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden*, TK 2003-2004 29 203 nr. 3.
- PWC Consulting en Regioplan Onderzoek Advies en Informatie, *Management Summary evaluatie WIN*, maart 2002.
- PWC Consulting, *State of the Art Inburgering. Integrale rapportage tweede meting*, Almere, 21 juni 2002.
- PWC Consulting, *State of the Art Inburgering. Integrale rapportage derde meting*, Almere, 31 oktober 2002.
- Regioplan Onderzoek Advies en Informatie, *Verscheidenheid in integratie. Evaluatie van de effectiviteit van de WIN* (eindrapport), Amsterdam, maart 2002.
- Regioplan Onderzoek Advies en Informatie, *Maatschappelijke begeleiding: huidige taken, nieuwe ontwikkelingen* (eindrapport), Amsterdam, mei 2002.
- SCP/CPB, *Emancipatiemonitor 2002*, Den Haag, november 2002,
- SCP, *Oudkomers in Beeld*, Den Haag, maart 2001
- Taskforce Inburgering, Sleutels tot inburgering nr. 2, *Kinderopvang voor inburgeraars*.
- Taskforce Inburgering, Sleutels tot inburgering nr. 6, *Duale trajecten werk*, Den Haag, juni 2002.

- Taskforce Inburgering, Sleutels tot inburgering nr. 9, *Verzuim- en uitvalbeleid*, Den Haag, september 2002.
- Taskforce Inburgering, Sleutels tot inburgering nr. 13, *Duale trajecten opvoedingsondersteuning en sociale activering*, Den Haag, december 2002.
- UNESCO, EFA Global Monitoring Report, *Gender and Education for All, the Leap to Equality*, november 2003.
- Websites: www.inburgernet.nl, www.integratienet.nl

Met dank aan:

Jose Weltens

uitvalcoördinator, afdeling Inburgering, Rotterdam

Ilhan Tuna

senior beleidsmedewerker inburgering, Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden van het Ministerie van Justitie.

Wilbert van Bijlert

beleidsmedewerker diversiteitsbeleid, Vereniging Nederlandse Gemeenten

Petra LeNoble

teamleider WIN, Haags Startpunt Nieuwkomers

Mariam el Khamkhami

trajectbegeleider, Haags Startpunt Nieuwkomers

Ferry Wever

MO-coördinator, Mondriaan Onderwijsgroep, Den Haag

Dianne Knijff

hoofd afdeling maatschappelijke en juridische begeleiding, Vluchtelingen Werk Den Haag

Paul Groenestein

Forum, Utrecht

Lucia Fiori

Forum, Utrecht

Teena Thomas

Forum, Utrecht